

OSOBINE KRČKIH GLAGOLJSKIH LITURGIJSKIH KODEKSA

Josip TANDARIĆ

*Posvećeno uspomeni
prof. Vjekoslava Štefanića o 80. obljetnici rođenja*

1. Pod pojmom krčkih glagoljskih liturgijskih kodeksa mogu biti shvaćeni kodeksi koji se danas nalaze na Krku, kodeksi koji su se bilo kada na Krku nalazili, ili pak kodeksi koji su nastali na otoku Krku i upravo zbog toga nose u sebi određene osobine kojima se izdvajaju iz ostale glagoljske književnosti. U ovom prikazu mislim na tu treću skupinu liturgijskih kodeksa: na liturgijske knjige za koje s pravom možemo pretpostaviti da su nastale na otoku Krku.

2. Kad je pred dvadeset godina prof. Vjekoslav Štefanić izdao opis glagoljskih rukopisa otoka Krka, u uvodnoj raspravi naveo je samo tri kodeksa za koje s pravom može pretpostaviti da su nastali na otoku Krku: od misala to je tzv. Omišaljski misal (Vat. *Illir.* 4, smatram najstarijim hrvatskoglagoljskim misalom), a od brevijara brevijar Vida Omišljanina (*Codex slav.* 3 Nacionalne biblioteke u Beču) i *I. vrbnički brevijar* (Župni ured u Vrbniku). U vezi pak s liturgijskim i drugim glagoljskim knjigama koje su dospjele na otok Krk ističe da ih je mnogo stiglo nakon turskih prodora na hrvatsko kopno. „Čak se može reći da je postojao stalan smjer kretanja rukopisa sa hrvatskog kopna na otok Krk... Krčani su bili kao ustrajni glagoljaši dobri kupci glagoljskih knjiga”.¹ Ako bi se meni moglo možda i prigovoriti da nemam dovoljno osjećaja za ono što je krčko pa prestrogo sudim, prof. Štefaniću ne može se zanijekati ni znanstvena egzaktnost ni ljubav prema krčkoj starini.

3. Ipak, kada danas govorimo o rukopisima nastalim na otoku Krku, poznatim kodeksima smijemo sa sigurnošću pribrojiti još barem jedan novi brevijar, novootkriveni *Padovanski brevijar*. Sadrži samo *proprium de tempore*, a slaže se u nekim značajnim pojedinostima s *I. vrbničkim* brevijarom. Nešto je mlađi od njega (ima već oficije za blagdan Presvetoga Trojstva i Tijelova kojih *I. vrbnički* nema).² Iz ovoga je kodeksa jasno, kao i iz *I. vrbničkoga* brevijara, da je u Vrbniku postojao skriptorij, budući da se u Padovanskom brevijaru izmjenjuje u pisanju kodeksa pet različitih ruku.

4. Kodeksima nastalim na otoku Krku smjeli bismo pridružiti i kodekse nastale u Istri. Premda između jednih i drugih postoje i razlike, ima u njima i osobina koje ih dijele od ostale liturgijske glagoljske grane. Premda su u brevijarima odnosi manje jasni ako govorimo o krčko-istarskoj skupini, u misalima su stvari jasnije. Ipak, i u jednom i u drugom slučaju možemo govoriti o krčko-istarskoj (sjevernoj) skupini glagoljskih liturgijskih kodeksa, nasuprot kodeksima nastalima na zadarskom području i u Lici i Krbavi (zadarsko-krbavska, južna skupina). U ovom prikazu ostat ćemo ipak pretežno na krčkim kodeksima u najužem smislu, a na srodne pojave osvrnut ćemo se samo onoliko koliko to utire put rješavanju jednog prilično zamršenog a značajnog pitanja – klasiifikaciji hrvatskoglagoljskih liturgijskih kodeksa.

5. Kao što sam već spomenuo, s Krka potječe najstariji hrvatskoglagoljski misal, *Illir. 4*, tzv. Omišaljki misal (*Om*). Njemu su bliski od mladih misala osobito istarski Ročki (*Roč*) i Kopenhagenski (*Kph*). Starinom se osobito ističe u *Om* misni red i kanon, u značajnim pojedinostima različit od drugih ordinarija. Po čuvanju starine blizak mi je misni red u pariškom zborniku *Codex Sl. 73*. Međutim, red i kanon *Om* obradio je odavna J. Vajs, a nedavno je obrađen i izdan osamljeni misni red pariškog zbornika i utvrđen njegov odnos prema *Om*; stoga se na tom pitanju nećemo dulje zadržavati.³

6. Pojednost koja nam omogućava podjelu liturgijskih kodeksa na skupine jest prijevod himna „Pange, lingua, gloriosi lauream certaminis” (u misalima na Veliki petak, u brevijarima Gluha nedjelja). Himni su općenito prevedeni manje uspješno, riječ po riječ, i to vrijedi i za ovaj himan. Postoje međutim razlike u prijevodima, već prema stupnju u kojem je prevodilac uspio shvatiti teža mjesta, pa se – osobito u nekim kriticama – jasno razlikuju četiri prijevoda, dva u misalima, dva u brevijarima, prema skupinama, sjevernoj i južnoj (usp. npr. *Om* i *Novakov*, te *I. Vrb.* i *2. Noyljanski*).

7. Starije stanje u prijevodu Exsulteta imaju misali *Om* i *Roč*. U njima se još nalazi odlomak s usporedbom pčele matice s Marijom: „O vistinu blaženaè i čudna pčela èze mužskago polu ne znajući brèè budet’ i porodeći dèvstva svoego ne vrèdit’, èkože i blaženaè dèva Mariè. Počbnši dèvoju bisi i po roždštvè dèvoju prèbivaetb.” U misalima južne skupine nema više toga odlomka.⁴

8. Zasebno istraživanje zahtijevale bi oracije u misalima i u brevijarima. Već je sada, međutim, jasno da *Om* ima prijevod misnih oracija različit od mladih misala južne skupine, a s njima se slaže i inače konzervativni *Roč*. Teško je reći nije li možda riječ čak o različitu latinskom predlošku, ali je svakako jasno da su razlike prema drugim misalima veće negoli su razlike koje nastaju tijekom vremena zbog prepisivačkih pogrešaka.

9. Biblijske perikope u misalima sjeverne skupine pokazuju veću konzervativnost i tekstološku i jezičnu od misala južne skupine. *Om* tu ima zasebno mjesto. Njegov odnos prema grčkom predlošku i prema drugim glagoljskim misalima osvjetljuje prijevod Lk 1, 28; u *Om* još nalazimo: „Radui se, blagodètnaè” prema grčkom κατρε κεχαριτωμένη, dok već *Roč*, a pogotovo drugi misali imaju „Zdravo, milosti plna” prema latinskom „Ave, gratia plena”. Međutim, djelomična prilagodavanja prema latinskom, osobito na počecima perikopa, ima već *Om*, npr. „Egdà obručena bèše mati Spasa Mariè” prema

latinskom „Cum desponsata esset mater Iesu Maria”. U arhaičnijem tekstu rituala naći ćemo još bliže grčkom: „Obručeni bivši materi ego Marii”. Mladi misali otišli su i dalje u ispravljanju izvornog teksta pa više nemaju „mati Spasa” nego „mati Isusova”.

10. Prijevod Evandjelja u *Om* ima također osobinu koja se pomalo gubi u mladim prijevima koji se sve više pročišćavaju prema latinskom. U *Om* npr. imamo: „(Lazar) želješe nasititi se otb krupic padajućih otb trpezi bogatago i niktože ne daēše emu”. Na prvi pogled ništa neobično; redak nam se čini posve poznat. Međutim riječi „i niktože ne daēše emu” nećemo naći ni u grčkom ni u latinskom ni u staroslavenskim prijevodima. Riječi su posuđene iz Lk 15, 17: „(sin) željaše nasititi se ot rozac eže ēdēahu svine. i niktože ne daēše emu”. To, razumije se, nije osamljen slučaj. Posuđivanje je išlo tako daleko da su u *Om* i *Roč* u tekst Muke (Mt 26, 28) unesene riječi iz kanona: „Se bo est čaša krvi moee novago zavēta – taina vēri”.⁵

11. I čitanja Staroga zavjeta i apostolskih poslanica u *Om* i *Roč* ovisnija su od grčkog teksta negoli je to u misalima južne skupine, gdje su prilagođene cijele perikope ili bar početne i završne rečenice latinskom tekstu. – Od mjesta vezanih uz Stari zavjet vrijeđi spomenuti bar još jednu pojedinost. *Om* i *Roč* (tako i Wertheimski odlomak misala) na Veliki utorak dodaju čitanju Jer 11, 18–20; dodani su još Jer 15, 15–18; 9, 1 i 18–19. Ovakav dodatak imaju franački misali, pa ova osobina najvjerojatnije predstavlja ostatak liturgijskog supstrata na koji je nadošla glagoljska liturgija.⁶

12. Krčki se kodeksi razlikuju od ostalih i u redakciji nekih dijelova rituala (glagoljaški ritual redovito se nalazi uz misale). Tako npr. blagoslovi soli i zobi na sv. Stjepana i blagoslov vina na sv. Ivana u dvjema skupinama misala pripadaju i dvjema različitim redakcijama. Kod blagoslova jelâ na Uskrs sjeverni misali imaju molitve istočnog podrijetla s jednom molitvom zapadnog podrijetla (za blagoslov janjeta i mesa) dok južni misali imaju s drukčijim rasporedom samo molitve istočnog podrijetla, u oba slučaja srodne s molitvama Euhologija sinajskog. Podatak je karakterističan za hrvatskoglagoljsko područje, bar za njegovo ranije razdoblje: uz zapadne elemente istaknuta je prisutnost istočnih elemenata.⁷

Kod obrednih tekstova spomenimo još jednu osobinu, proširenu djelomično i preko granica sjeverne skupine, a značajnu za glagoljske tekstove. Poslanica u misi vjenčanja („blagoslov prstena”) govori o svetosti braka i dostojanstvu krštenika, a sastavljena je od različitih Pavlovih mjesta: 1 Kor 3,16–17, 15 i 19, 16 i 18, Ef 5, 23 i 25; 1 Kor 6, 20.

13. Brevijari su doduše opširniji negoli misali, međutim od brevijara koji se sigurno mogu smatrati krčkima sačuvan je samo *proprium de tempore* (*I. vrbnički, Vida Omišljanina i Padovanski*). Tu nam je ipak sačuvana dragocjena biblijska građa, a zatim homiletska. U *I. vrbničkom* brevijaru i u brevijaru Vida Omišljanina sačuvan je prijevod dijelova Starog zavjeta prema LXX, a isto su tako apostolske poslanice prevedene prema grčkom. Većina naim hrvatskoglagoljskih brevijara ima biblijske tekstove prilagođavane latinskom prijevodu Vulgate, premda to prilagođavanje nikad nije do kraja provedeno, pa ni u najmlađim brevijarima. Međutim, za našu religiozno-kulturnu povijest nisu od manjeg značenja ni oni tekstovi kojih nije bilo u staroslavenskom prijevodu na-

činjenu prema LXX i koji su već u krčkim kodeksima prevedeni s latinskoga. Kojoj su porodici pripadali latinski kodeksi prema kojima je sačinjen taj prijevod – ostaje još uvijek otvoreno pitanje. Ako je međutim suditi prema nekim izdvojenim rečenicama, a jedino je tako najčešće i moguće suditi, onda je taj predložak pripadao kodeksima liturgijskog supstrata u Hrvatskoj, a taj je bio galikanski (usp. Jer 3, 1: „nb obaće vrati se kb mnê i azb primu te” u *I. vrbničkom* i u drugim brevijarima).

14. Proučavanje homiletske građe također je u samim počecima. Struktura homilijara u obje skupine u biti je ista i odgovara onom tipu homilijara kakav je kasnije ušao u Rimski brevijar tiskan u Veneciji 1520. Naziru se ipak bar dvije redakcije homiletskih tekstova, ukoliko to nisu čak dva različita prijevoda. Osim toga, teško je izdvojiti građu koja je prevedena već prije XIII. st., i samo prepisana u reformirane brevijare, od onoga što je prevedeno nakon franjevačke reforme. Prepisivačke su pogreške zamračile mnoga mjesta, a i sam tekst homilija i sermona bio je općenito pretežak za našeg prevodioca, pa su prijevodi manje i rjeđe uspješni negoli kad su u pitanju biblijski ili hagiografski tekstovi. Ipak i među homilijama naći ćemo vrlo uspješnih prijevoda.⁸ U usporedbi s mladim brevijarima pokazuju *I. vrbnički* i brevijar Vida Omišljanina više starine u izboru homilija za pojedine dane i u čuvanju lekcija koje mladi brevijari napuštaju ugledajući se u suvremene latinske brevijare.

15. Po specifičnostima sanktorala teško je odvojiti sjevernu skupinu od južne. Jedan slučaj ipak vrijedi spomenuti. Riječ je o oficijima u čast sv. Ćirila i Metoda. Brevijari južne skupine imaju jedinstven oficij od kojega se razlikuju oficiji u brevijarima Slavo 19 i ljubljanskom C 161a/2. Slavo 19 ima veza sa sjevernom skupinom (prijevod „Pange, lingua, ... certaminis”). Ovaj je oficij često obrađivan, ali još uvijek kao jedno od spornih mjesta hrvatske srednjovjekovne književnosti. Ukoliko je sjeverna skupina doista razvila nešto drugačiji oficij u čast sv. Braće, značilo bi da smo ovaj oficij morali dobiti mnogo ranije, a ne tek krajem XIV. st., a onda su nakon franjevačke reforme oblikovana na različitim stranama dva (pa čak i tri) različita oficija.⁹

16. Kad se dakle krčki liturgijski kodeksi usporede s ostalom gradom, kao osnovna njihova osobina iskače čuvanje starijeg stanja i liturgijskog i tekstološkog i jezičnog. Tako onda i pojam krčkih kodeksa, bar djelomično, ne označuje samo kodekse podrijetlom vezane za otok Krk nego ujedno označuje starije razdoblje u liturgijskoj glagoljskoj književnosti. Liturgijske glagoljske knjige nastale na hrvatskom kopnu imaju drugu prednost: u njima je prisutan napor našeg prevodioca da ponovno s latinskoga prevede biblijske odlomke na „slovinski” ili, kako također sam katkada veli, na „hrvatski”. Ti su prijevodi općenito uspješni i više ili manje prošireni su s vremenom na cijelo glagoljaško područje. I dok nam krčki kodeksi čuvaju mnoge starije osobine iz razdoblja iz kojeg se nisu sačuvala potpune glagoljske liturgijske knjige (razdoblje prije XIII. st.), kodeksi s kopna svjedoče o liturgijskoj ažurnosti glagoljaškog svećenstva koje unosi s malim vremenskim zakašnjenjem sve liturgijske novine u svoje priručnike.

17. U ovom osvrtu zadržali smo se pretežno na onome čime se krčki kodeksi odvajaju od ostale liturgijske hrvatskoglagojske građe. Ne treba posebno isticati da oni s njome najvećim dijelom sačinjavaju nedjeljivu cjelinu. A uzeti za sebe predstavljaju dragocjenu baštinu koja u sebi krije mnoge odgovore na pitanja o našoj religioznoj i kulturnoj povijesti.

- 1 Štefanić, Vjekoslav: Glagoljski rukopisi otoka Krka, Zagreb, Djela JAZU, knj. 51, 1960, str. 24.
- 2 Tandarić, Josip: Hrvatskoglagojski Padovanski brevijar. Slovo 27, Zagreb 1977, str. 129–147.
- 3 Tandarić, Josip: Ordo missae u pariškom zborniku Slave 73. Slovo 29, Zagreb 1979, str. 5–30.
- 4 Missale Hrvoiae ducis Spalatensis croatico-glagoliticum. Transcriptio et commentarium. Zagreb – Ljubljana – Graz, 1973, str. 178.
- 5 O tom pitanju usp. Tandarić, Josip: Neke osobitosti hrvatsko-glagoljskog prijevoda Evanđelja. Istra 16/1978, br. 1–2, str. 16–20.
- 6 usp. Hercigonja, Eduard: Povijest hrvatske književnosti, 2, Zagreb 1975, str. 64–65; Missale Hrvoiae, str. 146.
- 7 O glagoljskom ritualu v. Tandarić, Josip: Hrvatskoglagojski ritual. Slovo 30 (u tisku).
- 8 usp. Tandarić, Josip: Hrvatskoglagojski Padovanski brevijar. Slovo 27, Zagreb 1977, str. 132 i 146.
- 9 Ovim prikazom nije dakako iscrpljena grada koju nam pružaju krčki kodeksi. Uzete su u obzir osobine koje se javljaju u više rukopisa. Karakterističan je za Krk bizantski tropar Hrst vskrse iz mrtvih iz III. vrbničkog brevijara (v. Pantelić M., Elementi bizantske himnologije u hrvatsko-glagoljskoj himni Hrst vskrse iz mrtvih, Slovo 17, str. 37–59), koji sigurno pripada u najstarije liturgijske hrvatskoglagojske elemente. Osim toga, čuvanje pojedinih istočnih elemenata nije isključiva osobina krčkih ili kvarnersko-istarskih kodeksa (usp. npr. molitve uz prvo striženje kose u misalima južne i sjeverne skupine ili pak pojedine blagdane ubilježene u kalendare misala i brevijara na cijelom glagoljskom području). U ovom prikazu ograničili smo se na slučajeve koji mogu koristiti u klasifikaciji hrvatskoglagojske liturgijske grada i koji su već, više ili manje, u većem broju slučajeva provjereni.

SUMMARY

Features of the glagolitic liturgic codices in Krk

Numerous liturgic codices were found on the island of Krk, though only a few actually originated there. Together with those that originated in Istra, these codices form part of a separate collection and differ from the remaining croatoglagoitic liturgic structures to some extent.

The group of codices of the North (Istra and the Kvarner islands) contain, both in the missal and prayer-book, particular sections which were, with time, omitted in Latin missals.

As they are often conservative in text and language, they preserved in biblical pericopes the earlier old-Slavic translation which proceeded from Greek. These distinctive features are particularly found in the canon of the missal, in the translation of prayers of the mass, in the translation of gospel and epistle pericopes, in biblical readings in prayer-books, in the Exsultus, in ceremonial texts and in the book of homilies.

Contrary to the codices of Istra and the Kvarner islands, those that originated on the Croatian mainland omitted certain paragraphs characteristic to an earlier period, adjusted biblical texts to the Vulgata and, although the language preserved the original old Church Slavic structure, some characteristics of the Croatian language were introduced.